

„DESPOTISMUL LUMINAT“

DUMITRU ALMAȘ

„Despotismul sau absolutismul luminat“ este o etapă și o categorie istorică obișnuită și caracteristică statelor europene în secolul al XVIII-lea, pînă la revoluția burgheză din Franța. O etapă de reformism înfăptuit din inițiativa monarhilor, vîrfuri ale feudalității. Am putea spune că practic a început în Franța, cu Ludovic al XIV-lea și a sfîrșit în Rusia, cu Ecaterina a II-a. E o mișcare aproape generală de reforme, în cadrul și în folosul societății feudale. O serie de monarhi „luminați“, influențați de gîndirea veacului al XVIII-lea, de iluminism, descoperă valoarea statului în istoria modernă ca un mijloc de întărire a puterii lor proprii. Se socotesc „primii servitori“ ai statelor moștenite, pe care le conduc. Le văd lipsurile și vor să le renoveze, să le reconsolideze „în numele rațiunii“. Ei caută să impună supușilor reforme „rezonabile“, de sus, din inițiativa lor de conducători, de monarhi absoluți.

Reformele despotismului luminat au fost dictate nu numai de condițiile subiective, de înclinarea spre filozofie a monarhilor feudali din veacul al XVIII-lea, ci, mai ales, de dezvoltarea obiectivă a societății: învechirea modului de producție feudal, întărirea economiei capitaliste, sporirea industriei și a comerțului, lărgirea pieței europene, creșterea colonialismului, lupta de eliberare a țăranimii în fiecare țară, dezvoltarea gîndirii social-politice (iluminism, Aufklärung) și atacul bazei ideologice a regimului feudal — arbitrariul monarhilor, parazitismul aristocrației, încremenirea bisericii în concepții absurde. Nu trebuie negat nici rolul revoluțiilor burgheze din Țările de Jos (Olanda) și mai ales cea din Anglia (1642—1658), care au dus la formarea a două state burgheze, două republici. În aceste state societatea s-a transformat radical, pe cale violentă, revoluționară. Condamnarea și executarea lui Carol I Stuart, proclamarea republicii în Anglia, dictatura militară a lui Cromwell, marile lui succese militare, politice, transformările economice din Anglia, săvîrșite în timpul războiului civil și al Protectoratului, nu puteau să nu impresioneze suveranii Europei. Ei au fost obligați de realitățile economice, sociale, politice, de legile istoriei să treacă la reforme structurale adînci, tocmai ca să evite tulburările sociale și să-și întărească baza social-

economică a propriei lor clase, tronuri, țări. Teama de revoluție, care vine ca o furtună „de jos“, a obligat monarhii să recurgă la reforme „de sus“.

În veacul al XVII-lea, Ludovic al XIV-lea al Franței și Petru I al Rusiei au pornit la reforme fără o pregătire ideologică, prealabilă și adâncă. Practica vieții le-a impus aceste reforme. Regele francez, ajutat de Colbert, a căutat să obțină: fondurile necesare pentru întreținerea luxului de la curte, pentru dezvoltarea armatei și pentru ducerea războaielor dinastice, pentru construcția Versailles-ului. Petru I a vrut să extindă teritoriile Rusiei, să deschidă ferestre spre mare, să europenizeze economia, armata și moravurile supușilor săi. În „Marea Ambasadă“ s-a întâlnit în Olanda, în Anglia, în Franța cu exemple de țări unde reformele se săvârșiseră, în bună parte, fie pe cale revoluționară, fie din voința monarhilor. Țarul lua cunoștința de niște reforme concrete și, cu simțul lui practic, a căutat să le transplanteze, să le adapteze și să le aplice în țara lui.

În secolul al XVIII-lea, adevăratul secol al „despotismului luminat“, s-a născut și teoria despre transformarea societății prin voința și din concepția filozofică rațională a monarhilor. Este o teorie burgheză pe care despoții au folosit-o pentru a paraliza opoziția burgheziei și a întări tot mai șubredul lor edificiu feudal. Un rol important în stabilirea acestei teorii iluministe, capabilă să influențeze regii, l-au jucat lucrările istorice ale lui Voltaire: *Secolul lui Ludovic al XIV-lea* și *Istoria Rusiei sub domnia lui Petru cel Mare*¹. Prin aceste lucrări, filozoful și istoricul francez oferea două exemple concrete de monarhi reformatori, care, prin activitatea lor politică, prin voința lor puternică, prin înțelegerea realităților epocii, prin alegerea ajutoarelor necesare, indiferent de categoria socială și fără o pregătire ideologică prealabilă, au salvat țările lor din marasm, din decădere și au evitat, pentru o vreme, tulburările sociale prea violente, revoluția. „Secolul lui Ludovic al XIV-lea“ apărea ca o lecție practică dată lui Ludovic al XV-lea al Franței². Dar și alți monarhi au văzut în acest monarh un model.

De altfel, Voltaire apare, îndeobște, ca teoretician al „despotismului“, al conjugării dintre monarhie și filozofie. Apare alături de Diderot, de d'Alambert, de Wolf, în Germania, de Beccaria în Italia, de Campomanes în Spania etc. În prefața la *Templul gloriei*, scrisă în cinstea lui Ludovic al XV-lea și apărută în 1745, Voltaire zugrăvea chipul ideal al monarhului luminat, oferind un nou model. Era figura alegorică a împăratului Traian — acel Optimus Princeps. „Toți istoricii, scria Voltaire, idealizând, atestă că virtuțile militare și sociale ale acestui suveran erau încununuate cu spiritul de dreptate. Mai vestit prin binefacerile sale decât prin victorii, el a fost omenos și apropiat tuturor; a avut o inimă simțitoare și această sensibilitate a fost virtutea lui cea mai de seamă“.³

¹ René Pomeau, *Voltaire par lui même*, Paris, 1957, p. 36.

² Emile Bourgeois, „Introduction“ la *Siècle de Louis XIV*, p. XXI.

³ Voltaire, *Le Temple de la Gloire*, p. 81, Vezi și Derjavin, *Voltaire, historique*, Paris, 1948, p. 19.

Voltaire a fost influențat de situația social-politică din Anglia. Este în fruntea „anglomaniilor” din veacul lui 4. S-a antrenat, ca și alții, să admire regimul englez, comparându-l cu cel al altor țări. E un fenomen de exagerare, de orbire din admirație, neobservat de contemporani. Dar Voltaire a avut chiar în epocă un model, cel puțin o vreme: pe Frederic al II-lea al Prusiei. Așa după cum Diderot a crezut că Ecaterina a II-a a Rusiei este o „Minervă” capabilă să guverneze după teoriile „filozofilor”.

Cu un cuvânt, teoria despre transformarea societății pe cale rațională s-a născut la jumătatea secolului al XVIII-lea, în cadrul iluminismului. Pornește de la convingerea că rațiunea e o valoare transcendentă. Că poate tot. Că e singurul mijloc valabil de cunoaștere. Că este, în fond, ultima zeitate, care poate să aducă oamenilor fericirea pe pământ. Căci mai ales asta spune rațiunea: că societatea trebuie să fie organizată pentru fericirea oamenilor 5.

Dar fericirea nu se poate realiza decât dacă se respectă drepturile naturale ale oamenilor. De aceea, oamenii trebuie să-și aleagă guvernul care le garantează drepturile. Unii iluminiști au împins gândirea pînă la teoretizarea dreptului la insurecție împotriva celor care violează drepturile naturale ale omului de pildă, Rousseau, Mably, Jefferson, Thomas Paine. Alții, ca de pildă, Diderot, socotesc că guvernul trebuie să dețină toate puterile ca să-și poată îndeplini misiunea. Pentru statele mici, acest guvern poate fi și republican. Dar pentru cele mari trebuie să fie monarhic și despotic: „singurul care a găsit adevăratele mijloace de a ne face să ne bucurăm de întreaga fericire, de toată libertatea posibilă și de toate avantajele de care poate să se bucure omul trăind în societate” (Articolul *Économie politique* din *Encyclopedie*).

Teoria despotismului luminat pornește de la premisa că umanitatea progresează perpetuu, prin difuzarea luminii și dezvoltarea rațiunii. De aceea ea cere ca despotul să primească învățătura „filozofilor”. Iar „filozofii” recomandau ca monarhul să întărească statul cît mai mult. Un stat conceput după legile rațiunii, care să asigure exercițiul drepturilor omului. Adică: libertatea persoanei prin suprimarea sclavajului și a servajului, libertatea comerțului, industriei, navigației, libertatea civilă; o libertate politică limitată și o toleranță religioasă, pînă cînd toți oamenii vor fi luminați. Deocamdată, aceste libertăți — politică și religioasă — sînt „un bine care nu-i făcut pentru popor”. „Filozofii” cer libertatea cuvîntului, pentru ca ei, „filozofii”, să-și poată exprima și difuza gîndurile, opiniile, teoriile, spre folosul omenirii. Pentru alții se recomandă prudența: libertatea de a ataca libertatea nu poate fi o libertate 6. Monarhii au datoria să asigure egalitatea în fața legii, să suprimе, deci, privilegiile din naștere. Toți cetățenii să fie impozabili 7. Toți să fie judecați de aceleași tribunale și, pentru aceleași fapte, pedepsiți la fel. Egalitatea în drepturi este firească și utilă tuturor: promovarea în societate

4 J. H. Brumfitt, *Voltaire historian*, London, Oxford, Univ. Press, 1970, p. 25.

5 Roland Mousnier et Ernest Labrousse, *Le XVIIIe siècle, l'époque des lumières* (1715—1815), Paris, 1967, p. 27.

6 Valentin Lipatti, *Valori franceze*, II, București, 1967, p. 14.

7 Turgot, *Oeuvres*, Paris, 1844, p. 628.

să se facă după talente. Cei mai buni, în funcțiunile cele mai înalte. Din inegalitatea talentelor rezultă inegalitatea de avere, care este, de asemenea, naturală. Proprietatea rezultată din folosirea libertății e naturală și sacră⁸. Despotul filosof trebuie să sprijine inviolabilitatea proprietății dobândită pe baza talentelor. Celor mai bogați și proprietarilor funciari le poate încredința puterea legislativă — ca în Anglia. Deci, despotul luminat se înconjoară de o aristocrație a talentelor și a averilor acumulate pe baza lor. „Filozofii” disprețuiesc și condamnă războiul — rușinea și flagelul umanității. Îl admit doar în caz de necesitate absolută, războiul de legitimă apărare.

După concepția lor, educația este cel mai puternic mijloc de progres. Sistemul educațional trebuie, deci, scos din mâna bisericii și încredințat statului. Acesta să facă tinerilor o educație dirijată după interesele lui, adică să-și crească cetățenii de care are nevoie pentru întărirea lui și pentru prosperitatea cetățenilor. Educația e accesibilă tuturor: „adevărul e simplu și poate totdeauna să fie pus la dispoziția lumii întregi”, scria d'Alembert.

Totuși, teoreticienii „despotismului luminat”, încredințați că „progresele lumii sînt limitate” și nu vor pătrunde niciodată în mase, tratează poporul cu duritate. Caracteristică este expresia lui Voltaire: „poporului prost și barbar, îi trebuie un jug, o strămurare (instrument de îmboldit vitele) și fîn”.

Asemenea idei reformatoare, îndrăznețe au plăcut, au interesat și au captivat pe mulți suverani europeni din veacul al XVIII-lea, îngrijorați de marasmul societății feudale și adesea aflați în luptă cu anchiloza bisericii și chiar a întregii aristocrații. Frederic al II-lea și Ecaterina a II-a erau în corespondență cu Voltaire, cu Diderot ca și cu d'Alembert. Unii monarhi au cultivat chiar ei cu înfocare filozofia și s-au numărat printre „filozofi”, ca, de pildă, Frederic al II-lea și Iosif al II-lea. Ei înșiși au lansat interesante teorii. Dar de aplicat n-au aplicat decît reformele care le-au convenit și, mai ales, care le-au slujit interesele.

Ecaterina a II-a și Iosif al II-lea au recurs la reforme ca să stăvilească lupta socială a țărănimii, să întărească imperiile lor plurinaționale și să dezvolte economia necesară întreținerii armatei și a aparatului de stat pe care și-l voiau cît mai supus și mai controlat.

Lui Frederic al II-lea reformele i-au folosit pentru crearea unei baze economice puternice, ca o țară mică — Prusia — să poată întreține și moderniza o armată de peste 200.000 de oameni. Cu această armată Frederic al II-lea ca și Ludovic al XIV-lea sau Petru I, a obținut victorii în războaiele dinastice provocate de el, a cucerit și anexat teritorii. A concurat Austria în cadrul Confederației Germane și a făcut din Prusia una din țările mari ale Europei. Și toate astea deși, ca filozof, detesta războaiele.

Filip al V-lea, Ferdinand al VI-lea și Carol al III-lea, regii Spaniei, au căutat să introducă reforme în țara lor ca s-o smulgă din letargia în care

⁸ Mably, discipol al lui Rousseau, scria în opera sa *Législation*: „Știți care este principala sursă a tuturor nenorocirilor care chinuie omenirea? E proprietatea”. Și recomanda o fericită „comunitate a bunurilor”; un „comunism agrar va nimici pasiunile egoiste și va face să înflorească instinctele sociale” (Mousnier et Labrousse, *Le XVIII-e siècle, l'Epoque des „lumières”, 1715—1815*, p. 83).

o prăbușiseră Habsburgii pînă la Carol al III-lea, ajutați de Uloa, Ustariz, Campomanes, Aranda sau Monino. Jose I (1750—1777) al Portugaliei, ajutat de marchizul de Pombal, Victor-Amedeu al II-lea și Carol-Emanuel al III-lea, regii Piemontului, Frederic al V-lea (1746—1766) și Cristian al VII-lea (1766—1786), ajutați de Bernstorff și de Streuensee, au făcut reforme în spiritul despotismului luminat ca statele lor să poată supraviețui. Gustav al III-lea, regele Suediei (1771—1792), a recurs la lovitura de stat din 1772 și, ajutat de Ulrik și Karl Scheffer, a făcut reforme ca să lichideze lupta dintre „bonete” și „pălării” și să-și întărească țara și puterea monarhică⁹. Același sens de consolidare a statului feudal îl au și reformele lui C. Mavrocordat în Moldova și Țara Românească. Refractare reformelor au fost Polonia și Turcia. În Polonia chiar s-au încercat asemenea reforme prin Czartoryski.

În genere vorbind, reformele „despotismului luminat” au cuprins economia agrară și industrială, comerțul, mijloacele de transport, circulația financiară. Ca fiziocrați sau discipoli ai fiziocraților, „despoții luminați” au dat o deosebită atenție producției agrare și țăranilor. „Țăranii sînt părinții hrănitoresc ai societății”, spunea Frederic al II-lea. Au cuprins sectorul social — eliberarea țăranimii sau măcar ușurarea ei de strivitoarele poveri feudale sub care zăcea. Sectorul civil a vădit încercări de a generaliza imposibilitatea, adică de a elimina un mare privilegiu feudal, de a uniformiza justiția, de a promova talentele și competențele în locul numelor și al „sîngelui albastru”. Au cuprins sectorul militar, unde s-au găsit noi metode de recrutare, de instrucție, de fortificare și de luptă. În domeniul religios, cei mai mulți „despoți luminați” — ținînd seama de experiența funestă a lui Ludovic al XIV-lea, care a manifestat intoleranță catolică și a revocat Edictul din Nantes (1685) — au dus o politică de toleranță religioasă, îngrădind puterea și influența clericilor și a papalității. Nu-i fără importanță să semnalăm că toți acești prinți reformatori au avut dorința de a construi palate mari și luxoase și de a imita curtea din Versailles, generalizînd în Europa stilul baroc.

Desigur, în afară de aceste linii generale, în fiecare țară reformismul despoților a avut caracteristici dictate de specificul local și de interesele celui care conducea. Să luăm, spre exemplificare, două țări în care „despoții luminați” au făcut reforme: Prusia și Austria. Adică, reformele lui Frederic al II-lea și Iosif al II-lea; sau sistemul lui Frederic al II-lea și „iosefinismul” și să urmărim ceva mai adînc caracterul reformelor zise ale „despotismului luminat”. Amîndoi au căutat să întărească, la maximum, statul și autoritatea lui, prin reorganizarea administrației, prin întărirea birocrăției, a poliției și a armatei. La fel a procedat și Ecaterina a II-a cînd a dat reforma administrativă dintre 1775—1785, cînd a împărțit Rusia în 50 de gubernii a câte 300.000 de locuitori, iar guberniile le-a împărțit în 10 județe. Guvernatorii, numiți de țarină, contribuiau la centralizarea statului și întărirea puterii monarhice.

Întregul sistem financiar, după concepția acestor reformatori, se bazează pe impozite. Ca să aibă venituri cît mai sigure, Frederic al II-lea a favorizat dezvoltarea producției agrare și a manifestat o grijă deosebită față de țărani,

⁹ Will Durant, *Voltaire*, București, 1946, p. 76.

„hrănitorii societății” și furnizorii de soldați. A suprimat servajul și corvezile pe domeniile regale și, cu toată împotrivirea junkerimii, a desființat iobăgia în Pomerania. A sprijinit introducerea unor culturi noi (cartoful : „o resursă admirabilă pentru poporul sărac”). A colonizat Prusia occidentală; „Am cucerit o țară în plină pace și fără să am nevoie de armată”, spunea el, cu mândrie. A intervenit, cu autoritatea regală, ca să limiteze izgonirea țărănilor de pe moșii și a căutat să întemeieze gospodăria țărănești imposabile, iar în 1777 a decretat chiar garantarea proprietăților țărănești. A încurajat, industria și comerțul pornind de la concepții mercantiliste : o țară e bogată dacă are cât mai mult aur și dacă atrage aurul în granițele ei și nu-l risipește în afară. De aici, ca și Colbert sau Cromwell, a practicat politica încurajării, ajutorului industriei : mătase și porțelanuri (Berlin), textile și metalurgică (Silezia). Piesa de bază a sistemului lui Frederic al II-lea a fost totuși armata. Moștenită de la Frederic Wilhelm I — Sergentul — armata prusacă a devenit acum cea mai puternică și mai modernă din Europa. Un adevărat model. În 1777 Prusia avea 200.000 de soldați, înzestrați cu o artilerie de 1.700 tunuri și cu o rețea de fortărețe unică în Europa. Mirabeau se mira mult cum, un stat relativ mic, ține în spinare o povară militară așa de grea : înghițea 2/3 din veniturile statului.

Printr-o administrație bazată pe constrângere și poliție, prin școală și cazarmă Frederic al II-lea și-a „disciplinat supușii”. A construit un stat model de despotism întemeiat pe o concepție iluministă și pe o voință de fier. Dar asta nu înseamnă că regele Prusiei n-a dezamăgit prietenii filozofi și îndeosebi pe Voltaire. Din toate reformele lui n-a decurs fericirea poporului, ci îmbogățirea clasei dominante și perpetuarea regimului feudal, dominat de Hohenzollerni.

Josif al II-lea, „împăratul filozof”, cum îl numeau contemporanii, a inițiat reformele sale călăuzit de iluminismul german (Aufklärung), de ideile lui Voltaire și Diderot¹⁰. Reformele lui, adânci, veneau de sus, din inițiativa monarhului ca să întărească statul. Filozofia trebuia să fie „legislatoarea imperiului”. Ca să fie puternic, statul trebuia să fie unit și unificat — mai ales un stat plurinațional, cum era cel habsburgic. Ca să fie puternic, statul trebuia să fie unul, să aibă o singură capitală și o singură coroană. De aceea a refuzat să se încoroneze la Budapesta ca rege al Ungariei și a mutat coroana Sf. Ștefan la Viena. Toate reformele erau concepute ca pornind dintr-o rațiune de stat. Statul, însă, după concepția iosefinistă, nu putea fi decât un stat feudal, curățit de zgură și de mucegaiul vremii medievale. Deviza lui era : „Totul pentru popor, dar nimic prin popor”. Voința suveranului, capul statului, e lege. El trebuie, însă, să-și pună întreg talentul în slujba statului, promovînd binele public și fericirea supușilor.

Bunăstarea și fericirea nu se pot realiza decât în cadrul statului și prin stat. Dar, în același timp, valoarea unui cetățean se apreciază după utilitatea lui în stat. De aici au derivat aversiunea, chiar disprețul lui Iosif al II-lea

¹⁰ Mousnier et Labrousse, *op. cit.* p. 159

față de aristocrația parazitară și interesul, bunăvoința lui, pentru cei care produc bunuri în societate : burghezia și țărănimia.

Reformele iosefiniste au cuprins o gamă foarte largă : de la domeniul economic pînă la cel religios și cultural. S-a preocupat de agricultură, industrie, comerț. A dat o ordonanță privind îngrijirea și folosirea rațională a pădurilor. A acordat libertate industriei, desființînd breslele și dînd dreptul oricui să învețe și să exercite o meserie. A ajutat dezvoltarea industriei în Italia de Nord, în Stiria, în Boemia.

Problema centrală a reformismului iosefinist a fost reforma statului. A făcut o nouă împărțire administrativă a imperiului, reducînd comitatele la simple circumscripții administrative ale statului, stabilind, prin ordonanțe amănunțite, obligațiile aparatului funcționăresc. A căutat să unifice justiția și s-o scoată de sub puterea discreționară a nobilimii locale, să înlocuiască astfel justiția feudală cu o justiție de stat sau măcar controlată de stat.

Din nevoile economice ale imperiului, ca și din echitatea concepțiilor iluministe, și mai ales fiziocrate, a rezultat încercarea lui Iosif al II-lea de a impune nobilimea, ca una care stăpînea temelia producției în acea vreme, adică pămîntul. Dar, ca și în Franța unde reformele lui Turgot, Necker, Calonne — și ele de caracter iluminist — au eșuat, nobilimea a făcut impozabilității cea mai acerbă opoziție¹¹. Ca și în Franța, „despotul luminat“ n-a putut convinge nobilimea că aceste impozite întăresc și servesc statul ei, statul feudal și că, deci, trebuie să renunțe la un privilegiu învechit și din ce în ce mai nonfuncțional și mai anacronic în societatea modernă.

Ca să sporească producția agrară, Iosif al II-lea a urmărit să reglementeze dependența iobăgimii de nobil, să șteargă șerbia, „această degradare la sclavie a omenirii“. Patenta de desființare a dependenței personale, dată în august 1785, după răscoala condusă de Horia, a jucat un rol important în cadrul reformelor iosefiniste, privind agricultura și soarta țărănimii. Aceasta dovedește încă odată rolul luptei sociale. O serie de ordonanțe și rescripte aveau menirea de a înlătura sau cel puțin de a frîna abuzurile nobilimii. Toate acestea Iosif al II-lea le făcea nu pentru a desființa societatea feudală, ci doar pentru a o adapta la noile condiții economice și la noile nevoi ale statului. Țăranul și orice cetățean să devină productiv în societate, să fie un contribuabil sigur și, la vreme de nevoie, un soldat sigur, ușor de înrolat și de instruit.

În domeniul militar a continuat reformele începute de Maria Thereza, căutînd să asigure armatei o cît mai solidă bază materială și să-i dea un caracter național.

Prin edictul de toleranță (1781), Iosif al II-lea a proclamat egalitatea supușilor, fără distincție religioasă. Stabilea primatul catolicismului, dar acorda libertate oricărei religii. Totodată, controla activitatea preoțimii, transformînd-o într-un educator civic al poporului și un colaborator activ al statului laic. Dorind ca din „fachiri să facă oameni“ utili societății, a suprimat toate

¹¹ Voltaire își făcea mari iluzii în legătură cu aceste reforme (vezi *Opere*, III, p. 375—376).

ordinele religioase. Pornind de la Ratio Educationis, a încercat să unifice și să uniformizeze învățămîntul, să pună bazele învățămîntului elementar gratuit.

Prin ordonanța asupra presei (1781) a scos cenzura de sub jurisdicția clerului superior, a redus considerabil numărul cărților puse la index, permițînd pătrunderea concepțiilor filozofice iluministe în Austria.

Reformele lui Iosif al II-lea au atins cele mai diverse domenii și s-au înscris în istorie ca varianta cea mai interesantă și mai complexă a absolutismului luminat. N-a tins nicidecum la răsturnarea raporturilor feudale, ci doar la reformarea lor, ca să le dea o nouă vigoare, un proces de revitalizare.

Dar dacă reformele lui Ludovic al XIV-lea au putut fi aplicate, într-o etapă cînd contradicțiile dintre intențiile reformatoare ale monarhului și raporturile sociale nu erau încă ireconciliabile, în veacul al XVIII-lea, reformele despotismului luminat, oricît de complexe și de sistematice, de coerente și de bine intenționate, au eșuat. Nu puteau reuși pentru că se întemeiau nu pe o clasă nouă — pe burghezie — sau pe masele populare, ci tot pe nobilimea mare. Or, nobilimea mare își vedea interesele lezate prin aplicarea reformelor iosefiniste. Statul feudal nu se mai putea reforma. Trebuia înlăturat. De aceea opoziția tot mai îndrîjită față de politica de reforme și înlăturarea lor, îndată după moartea lui Iosif al II-lea. În biserica Strahov din Praga, fresca executată de pictorul Anton Maulbertsch și intitulată „Calea gîndirii umane” se încheie cu o scenă în care fiziocrații sînt trăsniți, ca fiind cei mai mari eretici — ei l-au inspirat pe împăratul filozof în reformele sale. De altfel, cînd a auzit că a izbucnit revoluția franceză, Iosif al II-lea însuși s-a speriat și s-a gîndit să revină asupra unor reforme. Epitaful ticluit de el însuși îi ilustrează starea de spirit și a lui și a altor despoți luminați: „Aici odihnește un print al cărui intenții au fost curate, dar care a avut nenorocirea ca toate proiectele să-i eșueze”.

Poziția de clasă a despoților luminați se poate vedea foarte ușor și clar cînd izbucnește revoluția burgheză din Franța. Gustav al III-lea al Suediei se duce la Rin să afle „tragedia” din această țară și se face inițiatorul politicii de intervenție. Ecaterina a II-a arde toată literatura filozofică franceză, deși îi formase deliciul lecturilor de pînă acum, și expulzează francezii suspecți. Adunarea Națională Constituantă, aleasă de popor să reformeze în adevăr Franța, pentru țarina era doar „hidra cu 1.200 de capete”¹².

Toți despoții luminați ciți au mai supraviețuit pînă la izbucnirea revoluției franceze au devenit intervenționiști, adică așa cum de fapt erau, violent contrarevoluționari.

În istoria veacului al XVIII-lea, „despotismul luminat” a jucat totuși un mare rol. Și, pînă la un punct, a reprezentat un mijloc de redresare a societății feudale și chiar un ideal care a creat multe iluzii și a perpetuat vechea orînduire. Multe din reformele sugerate de „filozofi” vor fi preluate de revoluția franceză și aplicate, cu metode revoluționare, în folosul clasei noi — burghezia — și a statului nou — statul burghez modern.

¹² Încă înainte de revoluția din Franța, Ecaterina a II-a scria lui Diderot: „Cu marile dumitale principii se fac cărți frumoase, dar ureabă proastă.... Dumneata lucrezi pe hîrtie care suferă orice... Eu lucrez pe pielea umană”. (John Charpentier, *Voltaire*, Paris, 1938. p. 118).